

УДК: 82.0

Абдыкеримова А. Э., филол. илимд. докт.,
aaida1973@mail.ru

Сулайманова Н. А., окутуучу, nargi84@list.ru
К. Тыныстанов ат. БИМУ, Кыргызстан

АСАНБЕК СТАМОВДУН «ЧҮЙ ДАСТАНДАРЫ» ЦИКЛИНДЕГИ АРУУКЕНИН ОБРАЗЫ

Асанбек Стамов «адабияттык жаңы генерациянын» өкүлү катары ХХ кылымдын 2-жарымындагы улуттук адабияттын, өзгөчө, проза жанрынын жаңылануу, өнүгүү процессине олуттуу салым кошкон. Анын чыгармаларынын тематикасы, негизинен, адеп-ахлактык, моралдык-этикалык маселелерге багытталып, замандаштын бейнесин тартып берүүгө, адамдын ички жан дүйнөсүн ачууга умтулганы менен өзгөчөлөнөт. Анын чыгармаларындагы мүнөздүү бөтөнчөлүктөр болуп автордун психологиялык тереңдикке умтулуусу, мүнөз жана образ түзүү жаатындагы табылгалары саналат. Макалада «Чүй дастандары» циклиндеги Аруукенин образын ачып берүү аракети жасалды, анткени аны аял-каармандардын көнүмүш образдарынан белгилүү даражада айырмаланып турган образ катары кароого болот.

Өзөктүү сөздөр: Асанбек Стамов, жазуучу, образ, каарман, аялдын образы, Арууке, тагдыр, бакыт, ички дүйнө, психологизм, жалгыздык.

Абдыкеримова А. Э., докт. фил. наук,
aaida1973@mail.ru

Сулайманова Н. А., преподаватель, nargi84@list.ru
ИГУ им. К. Тыныстанов, Кыргызстан

ОБРАЗ АРУУКЕ В ЦИКЛЕ «ЧҮЙ ДАСТАНДАРЫ» АСАНБЕКА СТАМОВА

Асанбек Стамов как представитель «новой литературной генерации» внес значительный вклад в процесс развития и обновления национальной литературы второй половины ХХ века, в особенности, прозаического жанра. Основная тематика его произведений направлена на нравственные, морально-этические вопросы, отличительной чертой является стремление к изображению портрета современника, раскрытию внутреннего мира человека. Характерной особенностью его произведений являются авторское стремление к психологической глубине и находки в плане создания характера и образа. В данной статье предпринята попытка раскрыть образ Арууке из цикла «Чүй дастандары», так как её образ в определенной степени отличается от привычных женских образов.

Ключевые слова: Асанбек Стамов, писатель, образ, персонаж, женский образ, Арууке, судьба, счастье, внутренний мир, психологизм, одиночество.

Abdykerimova A. E., doctor of Philology,
aaida1973@mail.ru

Sulaymanova N. A., teacher, nargi84@list.ru
ISU named after K. Tynystanov, Kyrgyzstan

THE IMAGE OF ARUKE IN THE CYCLE "CHUY DASTANDARY" BY ASANBEK STAMOV

Asanbek Stamov, as a representative of the "new literary generation", made a significant contribution to the development and renewal of national literature of the second half of the twentieth century, especially the prose genre. The main theme of his works is aimed at moral, moral and ethical

issues, a distinctive feature is the desire to depict a portrait of a contemporary, to reveal the inner world of a person. A characteristic feature of his works is the author's desire for psychological depth and discoveries in terms of creating character and image. In this article, an attempt is made to reveal the image of Aruuke from the cycle "Chuy dastandary", since her image differs to a certain extent from the usual female images.

Key words: Asanbek Stamov, writer, image, character, female image, Aruuke, fate, happiness, inner world, psychologism, loneliness.

Кыргыз адабиятынын босогосун XX кылымдын 60-жылдарында аттап, ошол мезгилдеги «адабияттык жаңы генерациянын» (Ч. Айтматов) өкүлү катары кыргыз окурмандарынын адабий-эстетикалык аң-сезиминин өнүгүшүнө, улуттук адабияттын, асыресе, анын проза жанрынын жаңылануу, илгерилөө процессине өз салымын кошкон калемгерлердин бири – Асанбек Стамов.

Тырмак алды китебинде эле жазуучу адамды көркөм иликтөөнүн жана чагылдыруунун предметине айлантып, «...жаш адамдардын жан дүйнөсүндө жүрүп жаткан рухий жана психологиялык процесстерди..., алардын көз карашынын, түйшүктөрүнүн, ишенимдеринин, элестөөлөрүнүн диалектикасын көрсөтүүгө» аракеттенген [1: 596]. Мына ошондон тарта калемгер адабий коомчулукка изденгич, оригиналдуу ойлоно алган, башкаларга окшой бербеген стили жана жазуу манерасы бар жазуучу катары таанылып, улам жаңы чыгармасы аркылуу өзүнүн бул чыгармачылык сапаттарын айгинелеп отурду.

«Проза жазуу үчүн, – деп айткан Гёте Эккерманга, - айта турган бир нерсең болуу керек, ал эми айта турган эч нерсеси жок адам ыр менен уйкаштыкка умтулат, бир сөздүн артынан бир сөздү сүйрөп, акыр аягында эч нерсеси жок болсо да, алданеге окшогон бирдеме чыгат». Бул жагынан алганда, А. Стамов өзүнүн айтайын деген нерсеси бар жана аны айта билген калемгерлердин катарында турат.

Адабияттын олуттуу милдеттеринин бири – адам менен коомдун карым-катышын чагылдыруу. Жазуучу айтайын дегенин адамга жана адам аркылуу гана айтат. Адам баалуулук катары коом менен бирге каралышы зарыл. Адабияттын өнүгүшү интеллектуалдык ой-жүгүртүүнү талап кылуу менен бирге, адамдык, адамзаттык, дөөлөттүк, коомдук мүдөөлөргө кызмат кылууга тийиш. Чыгармачылыктын кайсы түрү болбосун, өз дооруна кызмат кылышы зарыл. Ошондуктан калемгер өзүн-өзү зордоп, темага табынышынын кажети жок. Теманы коом, мезгил өзү эле таап берип коёт. Ошол эле учурда чыгармачылыктын өнүгүшүнө жараша адамдын формасына жана мазмунуна карата артыкчылыктар да өзгөрөт. Маселен, классикалык стилдеги адабиятта каармандын образы милдет, ар-намыс жана абийир сезимдери менен коштолгону белгилүү. Ал эми романтикалык адабиятта калемгер каарман менен коомдун мамилелерин, каармандын айлана-чөйрө менен өз ара аракетин баарынан жогору коюп келген. Кандай жазуучу болбосун, өз чыгармасында өз доорун чагылдырат, демек, анын каармандары – жазуучунун замандаштары.

Азыркы проза моралдык-этикалык проблемага басым коюусу менен сыпатталып келет. Ошондуктан замандаштын жан дүйнөсүн, адамгерилик сапаттарды көркөм чагылдыруу – алтымышынчы жылдардан берки кыргыз прозасынын негизги өзгөчөлүктөрүнүн бири. «Замандаштын бейнеси (портрети) кандай болууга тийиш?», «Анын эталону барбы?» деген суроолор адабияттын алдында турганы турган. Ага ар бир жазуучу өз дараметине жараша жооп берип келүүдө. Биздин замандаштарыбыз ар кыл сыпатта: алардын баары периште эмес, жакшысы-жаманы бар, нечен түрлүү мүнөздөр бар. Биз жазуучунун чыгармасынан замандаштын портретин издегенде үлгү кылып илип коё турган эталон эмес, кызыктуу мүнөздөрдү, толук кандуу образдарды

издегенибиз кажет. Албетте, адабиятта колориттүү образдар бар экени шексиз, ошол эле учурда колориттүү болбосо да, өзгөчөлүгү менен бөлүнүп турган образдар бар.

Жалпысынан, образ белгилүү даражада чындыкты көркөм жалпылоонун натыйжасы болуп саналары маалым. Ал реалдуу прообразга ээби же ээ эмеспи, кандай болсо да жазуучунун көз карашын туюндурат. Каармандын образы же адабий фигура автордук дүйнөкөрүмдүн айрым бир өзгөчөлүктөрүн аңдап-түшүнүүгө жардам берет. Образ автордун дүйнөгө, коомго, адамдарга, баалуулуктарга жасаган мамилесине жараша индивидуалдуу мүнөздө да болушу мүмкүн, элдик маданияттагы, мифологиядагы же фольклордогу образга негизделген салттуу мүнөздө да болушу ыктымал. Анын жардамы аркылуу автордун чыгармадагы позициясын, козгогон проблемасын баамдоого мүмкүнчүлүк түзүлөт. Адабияттагы кеңири маанидеги образ түшүнүгү сыяктуу эле каармандын образы да белгилүү даражада символдук мааниге ээ, андыктан аны ар түрдүүчө чечмелеп түшүндүрүүгө болот.

Өз доорунун жазуучусу катары А. Стамовдун чыгармаларынын темасын, негизинен, адеп-ахлактык, моралдык-этикалык темалар түзүп, замандаштын бейнесин тартып берүүгө, адамдын ички жан дүйнөсүнө көбүрөөк көңүл бурганы менен өзгөчөлөнөт. Алардын каармандары катардагы карапайым адамдын кулк-мүнөзүндөгү адамгерчилик, чын маанисиндеги каармандык сапаттарды алып жүрөт. Анын чыгармаларындагы мүнөздүү көрүнүштөр катары автордун психологиялык тереңдикке умтулуусу, мүнөз жана образ (мында эстетикалык категория катары **образ** түшүнүгүн каарман-кейипкер маанисинде колдонуп жатабыз) түзүү жаатындагы алгылыктуу аракеттери менен табылгалары эсептелди. Адабиятчы К. Байжигитовдун пикирине таянсак: «Кандай гана параметрдеги көркөм сөз устаты болбосун, көңүлдүн борборун нукура образ жаратууга, каармандардын мүнөзүн ачууга, түзүүгө топтошу зарыл. Мүнөзсүз образ эч кандай көркөм-эстетикалык күч-кубатка, аракетке, тарбиялык мааниге ээ болбой, өзүнчө бир сөлөкөткө айланып калары бышык. Түйүлдүк үчүн ядронун мааниси кандай болсо, образ үчүн да мүнөз ошондой роль ойнойт. Демек, турмушта типтүү каармандарга ылайык туура сүрөттөлгөн, берилген мүнөз жазуучуга көз каранды болбостон, өзүнүн табигый өнүгүш логикасы боюнча аракеттенип, кыймылдап, чыгарманын көркөм-эстетикалык маани-маңызын көп жагынан негиздүү аныктайт» [1: 597-598]. Адамдын образын жаратуу көркөм чыгармага коюлуучу негизги талап экени белгилүү. Жазуучу катары мына ушул маселени туура аңдап, туура чечүүгө аракеттенген А. Стамов 70-жылдардан берки чыгармалары менен өзүн мүнөз түзүү, образ жаратуунун чебери катары тааныта алды. Анын чыгармаларындагы Акылбек, Дыйканбек, Аргын, Атыркүл, Арууке, Кодочал-Молдоиса, Сарыгул, Чуня-Бекжан, Касеин, Марал, Каргабай, Сарытай, Бөрүбай же Арзыгүл ж. б. ар бир өз алдынча түзүлгөн мүнөздөр, терең иштелген образдар катары белгилүү болуп калды.

Адам сүрөттөлбөгөн туундуда өмүр, тиричилик агымы бар деп айта албайбыз. Образ жок чыгармада тагдыр жок деп айтуунун жөнү бар. А. Стамовдун чыгармаларындагы мүнөз, образ маселеси тууралуу кеп болгондо, «Кеч күздө» повестиндеги Акылбек, «Жаңы туугандагы» Бейше менен Зуураке, «Чүй баяны» жана «Нөшөрдөн кийин» повесттериндеги Дыйканбек, Аргын, «Жол боюнда жалгыз там» повестиндеги Кодочал же «Жортуул» романынын структурасына кирген повесттердеги Каргабай каракчы-Абдрахман, Атаке баатыр, Сарытай мырза, Жусуп, Бакалбай куучу ж. б. тууралуу көп айтылып келе жатканы белгилүү. Биз бул макалабызда жазуучунун повесттериндеги аялдын образы тууралуу азын-оолак кеп кылууга аракет кылдык. Айта кетүүчү нерсе, А. Стамовдун адабий мурастары канчалык бай экендигине жараша, алардагы каармандар дүйнөсү, анын ичинде аялдардын образдарынын галереясы да

ошончо бай. Алардын ар бирин талдоого алуу – чакан макаланын эмес, көлөмдүү монографиянын деңгээлинде ишке аша турган маселе. Андыктан биз бир гана образга токтолууну чечтик. Атап айтканда, «Чүй дстандары» циклине кирген «Чүй баяны», «Келгин куштар» повесттериндеги Аруукенин образын талдоого алууну максат койдук. Анткени жазуучунун аталган повесттери адабий сында фрагментардуу түрдө сөзгө алынып, ар тараптуу, терең талдоонун объектисине айлана электиги белгилүү.

«Чүй баяны» жана «Келгин куштар», ошондой эле «Нөшөрдөн кийин» повесттери жазуучунун бири-бирин улантып, толуктаган чыгармалары катары белгилүү. Повесттердин тематикасы менен идеялык мазмуну да логикалык уланды катары каралып, бир өзөккө бириктирилген, өзүнчө бир циклди түзгөн. Мында биз токтоло турган «Чүй баяны» менен «Келгин куштарда» Арууке сулуунун – Дыйканбектин сүйгөнүнүн – Дыйканбекке жолукканга чейинки жана андан ажырагандан кийинки турмуш-тагдыры баяндалат. Демек, чыгармадагы борбордук фигура – Арууке. Повесттер менен таанышып чыккандан кийин, Аруукенин образы биз буга чейин тааныш болгон башка чыгармаларда орун алган аял-каармандардын образдарынан бир кыйла айырмаланып турганын баамдайбыз. Анын образы аял-эне, аял-баатыр, аял-эмгекчи, аял-күрөшүүчү, аял-идеалдуу жар ж. б. канондорго сыя бербейт. Андан Ажардын, Анархан же Сакадайдын, Толгонай же Алимандын, Сейде же Жамиланын сапаттарын таба албайбыз. Салт болуп калгандай, аялзатынын улуулугу жана бийиктиги тууралуу пафостуу сөздөр да Аруукеге туура келе бербейт. Анда, бизди анын образы эмнеси менен кызыктырат?

Арууке менен биз эң алгач «Келгин куштарда» эмес, «Чүй баянында» кезигебиз. Атасы Абдынын эски досу Шоорук коончу Дыйканбектин дайынын гезиттен окуп билип, кызын ээрчитип алып жаш сүрөтчүнү издеп келген эле. Ошондогу кыздын келбетин автор төмөнкүчө сүрөттөгөн: «Ал перинин кызындай сулуу эле. Дыйканбек кыздын бутунан башына чейин көз жүгүртө салып, бир саамга нес боло түштү. Ал бутуна лакталган аппак шпилька туфли кийиптир. Боюна куюп койгондой жарашкан көгүш ачык гүлдүү көйнөгүн торсойгон төшү чыңап турат. Капкара чачын куду кинолордогу сулуу актрисаларча кырктырып, ийинден ары таштап коюптур. Анысы эки далысын жаап, жарашып турат. Кыздын жүзү ак саргыл, моймолжуган коюу кара көздүү, кирипктери узун эле... Назданган турпатында эркелиги билинип турду» [2: 67]. Биз бул сыпаттоону бекеринен келтирип жаткан жокпуз. Чыныгы мыкты көркөм чыгармада артыкбаш бир дагы сөз, сүйлөм, бир дагы деталь же сүрөттөө болбостугун эске алганда, мындагы айрым деталдар, тактап айтканда, «бутундагы лакталган аппак шпилька туфли, актрисалардыкындай кырктырган чачы, турпатынан билинип турган эркелиги» Аруукенин образын ачып берүүдө роль ойнору шексиз. Эмне үчүн такасы жапыз, ыңгайлуу, жөнөкөй бут кийим эмес, лакталган аппак шпилька туфли? Эмне үчүн өрүп туруп, аркасына суналтып таштап койгон узун олоң чач эмес, актрисаларча кырктырган чач? Эмне үчүн эркелик? Мына ушул деталдар эле Аруукенин аял – мээримдүү эне, аял – үйдүн куту, аял – сүйүктүү жана камкор жар деген стереотиптүү түшүнүктөргө анчалык коошо бербей турганынан кабар бербесин? Турмуштун таттуусуна караганда ачуусун көбүрөөк тартып, түйшүктөн башы арылбаган, бирок жогорудагы канондорго ылайык келген кыргыз аялынын образы башкача эмес беле.

«Университетте окуган ак маралдай сындуу, наздуу кызга ошол тапта далай студенттер ашык болуп, артынан түшүп жүргөн кез болчу. Бирок Арууке алардын эч бирине да сөз карматкан эмес. Ошондой эле кесе жооп берип, эч кимисинин көңүлүн да калтырбай, кайра ал жигиттердин үмүтүн козгоп, айрымдары менен жолугушууга да чыгып койчу. Кыскасы, топ жигиттин артынан түшүп жүрүшүн өзү да жактыра турган.

Каалаган убакта бирөөнү четинен чертип туруп тандап аларына өзүнүн да көзү жетчү» [2: 71]. Бирок Аруукенин көзү жеткени менен, тагдыр кыздын ою менен болгон жок. Чекесинен чертип тандатпай, сүйүп жүргөн Дыйканбекке да буюрбай, Кадырга жар кылып койду. Буга «...баарыдан мурда, Аруукенин жеңил ойлуулугу, анча байкоос албаган тажрыйбасыздыгы, өзүн-өзү сүйүүчүлдүгү, кумарпоздугу себеп болду», - дейт адабиятчы К.Байжигитов. Табият Аруукеге татынакай өң бергени менен, ошого тете кумарпоз дил берип, аны бир адамдын махабаты канааттандыра албаганын, ал Дыйканбекке жан-дили менен берилип, келечегин ага багыштаганы менен, жигиттин жан дүйнөсүн көп түшүнө бербегенин белгилейт изилдөөчү [1: 608]. Бул пикирге кошулууга да болот, кошулбай турган жагдай да бар. Аруукенин турмуштук тажрыйбасы өтө эле аздыгын, ага байланыштуу айрым маселелерге жеңил караганын, кээде эгоизмге алдырып жибергенин (Дыйканбектин тил албай сүрөт тартканы кетип калганына бир эсе өчөгүшүп, бир эсе күмөндүү кызганычка жеңдирип, бир эсе Дыйканбектин кызгануусун пайда кылуу үчүн бөлөсү Кадырдын чакырууларынан баш тартпаганын) жокко чыгара албайбыз. Арууке Дыйканбектен бекеринен «Барбагын» деп өтүнгөн жок, Кадырдын өткүрдүк менен артынан түшүүсү кыздын көңүлүндө жаман жышаанды туудуруп, чочулатты. Бирок Арууке ошону түшүндүрө албады, Дыйканбек болсо аялзатынын эркелиги, кежирлиги деп кабыл алды. Ошондуктан Аруукеде кумарпоздук дил бар, аны бир адамдын махабаты канааттандыра алган эмес деген ой шектенүүнү жаратат. Бул ойго контраргумент катары Аруукенин өзүнүн айтканын келтирсек болот: «Айтчы, жаным, сүйүүнү кирдетпей кантип таза сактоого болот? Сүйүүнү эскиртпей, жашыл арчадай көпкө кармай турган күч жокпу табиятта? Адам өмүрүндө сүйүүнүн бир нече түрүн кезиктирет дейт. Ошол чын болуп, биринчи сүйүү эскирсе, ал эстен чыкса, анда мен жашоого нааразымын. Ынак сүйүшүп жүрүп баш кошкондордун ортосундагы сүйүү да эскирип, көнүмүш жорукка айланат дейт. Эгер ошол чын болсо, анда сүйүү дегенибиз жалган нерсе экен да... Айтышат: Эскирбей, адамды дайыма ойго салган сүйүү бул – бири-бирине арзый, бирок жетпей калган сүйүү – деп... Эгер ал чын болсо, экөөбүз ушинтип сүйүшүп туруп, баш кошпой арманда калабызбы? Анда, бул дүйнөдө сүйүүнүн жыргалын көргөн ким? Айтчы, Дыйканбек, эмне үчүн сүйүү жаңы боюнча турбайт? Эмне үчүн сүйүү таза боюнча калбайт?» [2: 77]. Кумарпоз, бир адамдын махабатына ыраазы болбогон аялзаты сүйүүнүн тазалыгы тууралуу ушундай сөздөрдү айтабы? Дыйканбектин жан дилин түшүнүш үчүн Арууке аны менен турмуштун далай ачуу-таттуусун татышы керек болчу, ал эми экөөнүн мамилеси жаңыдан эле башталбады беле. Алар сыяктуу махабатка мас жаштар эмес, жашоонун өөдө-ылдыйын көрүп калган, орустар айтмакчы «бир пуд тузду чогу жешкен», турмуштук тажрыйбасы бай түгөйлөр деле көп учурда бири биринин жан дүйнөсүн, дилиндегини түшүнбөй калышарын турмуштун өзү айгинелеп келе жатат го. Арийне, биз Аруукеге адвокаттык кылуу максатын деле койгон жерибиз жок. Жогоруда өзү айткан сөздүн өтөсүнө чыкпай, сүйүүсүнүн булганышында, Дыйканбек менен кол кармашпай арманда калышында белгилүү бир деңгээлде Аруукенин да күнөөсү бар. Маселе көркөм чыгармалардагы аялдардын образдары тууралуу сөз болгондо көп жагдайлар эркекзатынын көз карашы менен каралып, патриархалдык уңгусу бар пикирлердин айтылганында.

Ошентип, Арууке Кадырдын алдамчылык жол менен жайган алтын торуна туш болуп, Дыйканбектен айрылды. «Тай туйлап такка чыкпайт. Буйрук деген ушул. Баарыбыз эле сенчилеп келин болгонбуз. Кыз деген озунгандыкы. Кыз баланын тагдыры ушундай» [2: 99] деген сыяктуу элдик «философия» бул жерде да өз күчүн көрсөтүп, Арууке Кадырга жар болуп кала берүүгө аргасыз болду. «Сонуркоодон,

кызыгуудан чыккан жаңылыштыгы сөөгүнө жете так салса да, аны ондоого кудурети жеткен жок. Арманын көз жашына чыгарды. Көкүрөгү түтөп өрттөнүп, акыры сезимталы мокогон абалын көнүп, тагдырына баш ийген» [2: 243]. Аруукенин Дыйканбекке болгон сезими, дили таза болгонун анын коштошкону келгенде айткан сөздөрү да айгинелеп турат: «Сенден чындап ажыраганымды эстеген сайын, көңүлүм караңгылап, жаным ачыйт. Бечара башым андабай жүрүп тузакка чалынды. Сенин касиетинди эми түшүндүм. Мен үчүн сен эми санаа жетип, кол жетпеген чолпондойсун, Дыйканбек. Өзүңдү сактай билип, өнөрүнө кир жугузба. Мындан ары мен дилиме жат адам менен өмүрдүн татаал, ары түйшүктүү жолун басам. А сен болсоң качандыр окулган жакшы китептин барагындай саргарып, улаам ыраактай бермекчисиң. Балким, бир убакта такыр эстен да чыгарсың. Бирок муну мени аяп, боор оорусун деп айтып жаткан жерим жок. Сенден кечирим сурап, алдындан өтүп коёюн деп келдим. Мөлтүр сүйүүбүзгө кир жугузгандыгым үчүн кечир... Адам көтөрбөгөн, адам чыдабаган азап болбойт. Адамбыз да, көтөрөбүз башка түшкөндү. Кош бол, менин асылкечим...» [2: 105]. Жеңил ойлуу адам ушундай сайдын ташындай салмактуу сөздөрдү айтууга, сүйгөнүнөн кечирим суроого эрки жетет беле? Турмушта кездешкен айрым жагдайлардын тажрыйбасына кайрылсак, Арууке кумарпоз, жеңил ойлуу болсо, тескерисинче, догурунуп Дыйканбекти күнөөлөмөк, сен айтканымды укпай кетип калып, ушундай болду демек. Ал Дыйканбекти өмүр бою сүйүп, унутпай турганын убада кылбады, дилиндеги туюп-сезип турган чындыкты – Дыйканбек «качандыр окулган жакшы китептин барагындай саргарып, улаам ыраактай берерин, балким, бир убакта такыр эстен да чыгарын» айтты. Албетте, бул өзү үчүн да, сүйгөнү үчүн да оор экенин билип турат, бирок ансыз да өзүн коёрго жай таппай туталанып, кусаланып турган жигитти куру үмүт, кооз сөз менен алдагысы келбегени Аруукенин дили таза, чынчыл экенин көрсөтөт.

Эмне үчүн Арууке тагдырына макул болуп кала берди, эмне үчүн өз бактысы үчүн күрөшкөн жок, ал эрки бош, алсыз каарманбы деген суроолордун келип чыгышы мыйзам ченемдүү. Биздин пикирибизче, А. Стамов, бир жагынан, Аруукенин кандай кырдаалда күйөөгө чыкканын көрсөтүп, кыргыз турмушунда үй-бүлө куруу маселеси жаатында сейрек болсо да орун алган көрүнүштү чагылдырып берүү менен, али да коомдо элдин сөөгүнө сиңип калган түшүнүктөр күчтүү экенин туюндурууга аракеттенген. Экинчи жагынан, Аруукенин тагдырына моюн сунбай, «таш түшкөн жеринде оор» болбой кетип калышы анын образын солгундатып жибермек деп ойлойбуз. Андай болгондо, бул образ кайсы бир даражада айтматовдук Жамиланын образынын уландысы болуп калмак. Тагдырдын башка салганына кескин каршылык көрсөтүү Аруукенин табиятына, натурасына коошмок эмес.

«...Кадырга турмушка чыккандан кийин Арууке үч жылга чейин өзүн бактылуумун деп жүрчү, көрсө, ал анда бактысыз экенин билбептир... Үстүндө кийимдин не бир түрдүүсү, сонуну. Ичем деген тамагын ичет. Минерине, жүрөрүнө машина даяр. Үй-мүлк жана оокат менен иши жок. Дүйнөнүн да баркын билчү эмес. Заңгыраган чоң тамда ал өзүн өмүр бою жашап келгендей көрдү. Бир үйдүн колунан иш келген табышкер уулунун зайыбы. Эрке келин, эрке айымды ким бактылуу деп айтпайт. Үч жылдын ичинде университетти ойноп эле бүтүп койгон. Оозун ача электе эле баанын жакшысы коюлчу. Кыйналбай-кысталбай балкайган баланы төрөп берген. Аруукени кыйнабай, аны багып жаткан аял бар. Телегейи тегиз деп ушуну айтат. Адам үчүн мындан ашык, мындан өткөн бакыттын кереги эмне?» [3: 209]. Чынында эле, көпчүлүгүбүз үчүн бактылуу аялдын образы дал ушундай болушу керек. Жашырганда эмне, далай аялзаты ушундай жашоону эңсеп, ага колунан келген аракетин жумшайт.

Материалдык байлык, бардык ыңгайлуулуктары бар жашоого умтулуу доминанттык роль ойноп калган азыркы турмушта бул кадыресе эле көрүнүш. Бирок материалдык дүйнөдөн башка да адамдын жан дүйнөсү, рухий дүйнө, сезим, көңүл деген нерсе бар экенин көбүбүз кечигип түшүнүп, кээде таптакыр түшүнбөй да калып жүрөбүз. Арууке да муну кечигип түшүндү. Түшүндү да, өзүнүн бактысыз экенин туюнду. Анткени анын жан дүйнөсү бөксө, жылыткан сезим жок эле. Жан дүйнөнүн бөксөлүгү орун алып, сезим бош болгон жерде, сөзсүз, жалгыздык болору белгилүү. Арууке жанында күйөөсү Кадыр, жакшынакай уулу, жашсымак кайненеси жана тааныш, чала тааныш канчалаган адамдар жүрсө де өзүнүн жалгыз экенин баамдады, жалгыздык дартына дуушар болду.

Жалгыздык – качан болбосун жеке адамдын башындагы кайгы-касиретке, ички толгонууларга, ички купуя сезимдерге эрк берүүгө, өз сезимин ачыкка чыгарбоого да, купуя сактоого да тиешеси бар көрүнүш. Андан калса, ал – адамдын (каармандын) ички табиятынан, болмушунан кабар берер, анын мүнөзүн ачып берүүгө да олуттуу салым кошо ала турган көркөмдүк касиет. Анткени адам жалгыз калганда гана ички ой эркиндигине ээ болот. Жалгыздык – адамга өз ою менен болуу, эске түшүрүү, элестөө, кайгыруу же сүйүнүү, белгилүү бир чечимди кабыл алуу ж. б. сыяктуу толуп жаткан психологиялык, философиялык категориялар менен процесстерди, албан түрлүү сезимдик кубулуштарды баштан кечирүүгө шарт түзүүчү ахыбал. Ички монологдордун, ички толгонуулардын жүзөгө ашуусу жалгыздык менен байланыштуу. Кээде адам катуу кайгырганга же чектен аша кубанганга эркине баш ийбеген, ою түгүл түшүнө да кирбеген иш-аракеттерге барышы мүмкүн. Ал психологияда, философияда чындыкты ой аркылуу чагылдырууга түздөн-түз катышпаган, адам эркинен тышкары боло турган психологиялык-физиологиялык кубулуш «бейаң-сезимдик» деп аталары белгилүү. Бирок ошол бейаң-сезимдик кубулуш аң-сезимдүү эле иш-аракеттерге түртөрү да маалым.

Жалгыз экенин туйгандан тартып Аруукенин образындагы психологизм күч ала баштайт. Дегинкиси, психологизм А. Стамовдун табылгасы эмес. Прозадагы психологизм дүйнөлүк адабиятта ХХ кылымдын башында ар түрлүү багытта активдүү түрдө өнүгө баштаган. Арийне, ага чейинки адабият деле психологизмден куру болбогон, бирок адабияттагы сөздүн чыныгы маанисиндеги психологизмдин өнүгүүсү дал ушул мезгилге туура келет. Анын негизги өкүлдөрү катары батыш адабиятында М. Пруст, Дж. Джойс, Ф. Кафка ж. б., орус адабиятында Л. Толстой, Ф. Достоевский ж. б. эсептелип келе жатат. Көркөм адабияттагы психологиялык жагдай каармандын ички рухий дүйнөсүн, жан дүйнөсүн, психологиясын сүрөттөө менен байланыштуу экени белгилүү. Психологиялык тереңдикти ачып берүү таланттуу калемгердин гана колуна келери талашсыз. Бул жагынан алганда, А. Стамов адам психологиясын, айрыкча, аялзатынын психологиясын ачып берүүдө кыйла ийгиликтерди жарата алган деп айтууга болот. Ырас, аялзатынын ички жан дүйнөсүн болгонун болгондой толук кандуу, реалисттик, а түгүл, натуралисттик планда, психологиялык тереңдикте аял-жазуучу ачып бериши мүмкүн. Бирок бул – адамдын ички дүйнөсүн, психологиясын кылдат баамдап, сергек туюна алган, эркек затынан чыккан таланттуу жазуучунун да колуна келчү иш. Мисалы, Ч. Айтматовду алалы. Анын Жамиласы, Сейдеси, Толгонаы буга далил. А. Стамовду да ушул катарга койсок болот. Автор каармандын турмушун өзүнүн пенделик кадыр-баркына, кулк-мүнөзүнө, үмүт-максатына, кыялына, иш-аракетине жараша сүрөттөөгө аракеттенген. Аялзатынын психологиясы, ички толгонуулары, турмуш жолундагы өөдө-ылдыйлар, логикалык кубулуштар чеберлик менен ачылган. Башкача айтканда, образдын, мүнөздүн өнүгүүсүнүн ички логикасы жашоо логикасынан келип чыккан десек болот.

Аруукенин өмүрү да, ой жүгүртүү логикасы да өзгөчө, башкалардыкына көп окшой бербейт. Ал казандын кулагын кармап, күйөөсүнүн жана баласынын гана камы менен калган катардагы аялзаты эмес. Кадырга баш байлап (өз каалоосу менен болбосо да), эч нерседен кем болбой турмуш өткөргөн Арууке, жогоруда айтылгандай, адегенде өзүн бактылуу сезди. Жалпылап айтканда, жашоого мас болду – үйү үстүндө, ашы астында, кием дегенин кийип, ичем дегенин ичет. Башкалар тууралуу ойлонгусу келбейт, өз турмушуна ыраазы. Бул жагынан анын образында өзүмчүлдүк көрүнүштөрү бар экенин айтпай кетүүгө болбойт. Аруукенин образы бир топ тың иштелген, мүнөздүк эволюциясы да өзгөчө, бизге тааныш болгон чыгармалардагы аялдардын көптөгөн башка образдарына окшобойт. Анын образы окурманга эки жактуу таасир калтырат. Ал – бир жагынан, чырайына, күйөөсү Кадырдын кадырына (каламбур үчүн кечирим сурайбыз) чиренип, турмушка жеңил караган аялзаты, экинчи жагынан, өзүн табууга умтулган, жан дүйнөсүнүн гармониясын издеген аялзаты. Анын табияты татаал, жогоруда айткандай, ал башкалар үчүн, башкалардын көз карашы үчүн жашоо кечирбейт, өзү үчүн, өзүнүн ички талабы үчүн жашап келет. Аруукенин тагдыры, тилеги, ой-кыялы эч кимге көз каранды эмес, эркин, эч кимден ийменбейт. Ал өзү эмне деп чечсе, эмнени туура тапса, ошону иштейт. Анткени Арууке – ички эркиндиги бар каарман. Ошол ички эркиндикке качан ээ болду? Өзүнүн бактысыз экендигин түшүнгөндө. «Көрсө, анын бардык таалайсыздыгы Кадырды сүйбөгөнүнө байланыштуу тура. Аны ойлогон сайын көңүлү айныйт, жүрөгү ачышат. Аны мурда деле сезип, бирок маани бербептир» [3: 227]. Адамдын жан дүйнөсүндөгү драматизм, олуттуу мааниге ээ ички карама-каршылыкты автор мындай сүрөттөйт: «...Арууке алгач ирет өзү менен өзү күрөшүп, өзүн өзү жеңе албай жатты... Олтурса эле бир нерсе жетпегендей коңултактоодо. Каяккадыр баскысы, ким менендир сүйлөшкүсү келет...» [3: 236].

Чоң сезимди эңсөө, жалгыздыктан кутулуу, көңүлдүн бөксөсүн толтурууга умтулуу Аруукени батыл аракетке жетеледи. Ошондуктан ал никелүү жары бар экендигине карабай, бир кездеги классташы Талант менен жолугуп, көксөөсүн кандырам деп ойлоду. Бирок аны сүйбөсүн түшүнгөндө, мамилеге чекит коюлду. Андан кийин өзүнө зарураттанган жигиттерге, көпчүлүккө таанымал акынга жолукту, бирок алар да Аруукенин «...көңүлүмдү ачат, черимди жазат, дилимди байытат, жүрөгүмдү жылытат» деген үмүтүн актай алышпады. «Жайкы ысыкта өткүнгө кабылгандай сергип, эргип от болуп жана» албады.

Элдин моралдык-этикалык түшүнүктөрүнүн, ченемдеринин көз карашынан алып караганда, Аруукенин мындай жоруктары абийирсиздик, уяты жоктук, аягы суюктук катары каралышы мүмкүн. Анткени биздин аң-сезимибизге никелүү жары бар аялдын башкача тариздеги образы сиңип калган. Согушта жүргөн жары болуп туруп, Даниярды ээрчип кеткен Жамиланы бузулган аял дегендер сыяктуу эле, Аруукени да бузулган аял деп сыпаттап коюу оңой. Ал ошондой кадамга эмне үчүн барды, ага эмне түрткү болду деген суроолорго жооп берүү татаал. Анын ошол учурлардагы ал-ахыбалын, ички дүйнөсүндө болуп жаткан толгонуу-бушаймандарды чанда бир адам гана түшүнүп, ага кине койбошу мүмкүн. А. Стамов мына ушул карама-каршылыктуу, психологиялык жактан татаал абалды кылдат баамдап, сүрөттөй алган. Анткени аял менен эркектин ортосундагы рухий-адамгерчилик карым-катыштарды сүрөттөө автордун чеберчилигине, ошол теманы кандай өңүттөн ачып беришине байланыштуу. Арийне, Арууке өз эңсөөлөрүн басып, жан дүйнөсүндөгү бушаймандарды күчтөп токтотуп койсо деле болмок. Анда анын образы бакытка, сүйүүгө умтулган образдын деңгээлине чыкпай, көрпөндөлүк түшүнүктөрдүн туткунунан бошой албаган анык бактысыз аялдын образы болуп калмак деп ойлойбуз. Экинчи жагынан, К. Байжигитовдун

төмөнкү оюна кошулбай коюуга болбойт: «...автордун симпатиясына толук татыган каарман эч кандай кемчиликсиз, ар тараптуу кырдаалда көтөрүңкү маанайда сүрөттөлүп отуруп, оң каармандын жасалмалуу моделине айланып калат. Мындай шартта чыгармадагы табигыйлуулук өзүнөн-өзү бөксөрөт, окурмандардын бүшүркөөсүн пайда кылат да, акыр аягында жакшынакай көркөм идея жөн гана плакаттуулукка негизделген суррогат болуп чыга келет. Мындай кырдаалды сергек баяндаган прозачы Аруукенин пенделик турмушундагы күңгөйлүү жана тескейлүү кубулуштарын жашырып жаппайт, көрмөксөндүккө салбайт. Натыйжада, образ таасирдүү жана олуттуу мазмунду ичине камтыган көркөм-эстетикалык кубулушка айланып чыккан» [1: 621].

Адамдын көркөм образы адамдын өзү сыяктуу эле убакыттын өтүшү менен өзгөрөт: анын дүйнөгө, адамдарга, баалуулуктарга, түбөлүктүү диалектикалык категорияларга болгон көз карашы, түшүнүктөрү, мамилеси өзгөрүүгө учурайт. Кадырдан айрылган соң Арууке да өзүнүн мурунку иллюзиялык түшүнүктөрүнөн арылып, өзүн, өз жолун табуу жолуна түшкөнү көрсөтүлөт. Үч жыл чээнге киргендей турмуш кечирип, мурунку катыштарын токтотуп, илим жолуна түшүп, диссертация жазды. Бир кезде өзү чанып койгон Омордун кадыр-баркы Аруукенин зоболосун кайрадан көтөрдү. Бир чөйрөнү башка чөйрө менен алмаштырган Арууке көпчүлүктүн оозунан, назарынан түшпөгөн аялга айланды. Бирок ал бакытка жеттиби? Чыгармадагы маселенин түйүнү ушунда турат: «... жашоо менен мышык-чычкан ойногончо өмүр өтүп, алдайым дегендин ордуна алданып, утам дегендин ордуна көп нерсени уттуруп коюп жатканын ал бүгүн түшүнүп отурат» [3: 267]. Аруукенин образынын динамикасы, эволюциясы ушуну менен өлчөнөт – ал өзүнүн каталыктарын түшүндү, демек, аларды оңдоого күчү жетет. Бул идея повестте ачык-айкын айтылбайт, бирок берилген ойдун көмүскө логикасы муну туюндуруп турат.

Арийне, каармандын образы – татаал феномен, ал өзүнө жекечени жана жалпыны, мүнөздүүнүн жана типтүүнү камтып турат. Каармандын көркөм образы – жөн гана адамдын сүрөттөлүшү эмес, ал борборунда конкреттүү адам турган, ошол эле учурда ал адамды курчагандын бардыгын кучагына алган адам турмушунун сүрөтү болуп саналат. Биз сөз кылып жаткан Аруукенин образын, бир жагынан, жазуучуну кызыктырган, түйшөлткөн маселелердин, суроолордун жообу катары кароого болот десек, экинчи жагынан, субъективдүү табиятка ээ болгондуктан, жаңы суроолорду пайда кылып, толук айтылбай калгандык сезимин да жаратканын баамдайбыз.

Жыйынтыктап алганда, аялзатынын өзүнүн табияты качалык татаал, көп кырдуу болгон сыңары, жеке эле Аруукенин образы эмес, А. Стамовдун чыгармаларындагы аялдардын бардык образдары ошондой көп кырдуу, татаал. Жазуучунун чыгармаларындагы аялдардын образдарынан аял-адамды, аял-энени, аял-жарды, аял-сүйүктүүнү таба алабыз, жалпы эле аял жаатына мүнөздүү сапат-белгилерди, касиеттерди, ошондой эле кыргыз аялдарына гана тиешелүү болгон нукура улуттук касиет-сапаттарды, аялзатынын сулуулугун, жылдызын, назын, мээримин көрө алабыз. Аялдын бактысы жана бактысыздыгы, кубанычы жана күйүтү, сүйүүсү жана жек көрүүсү, улуулугу жана көрпөнделиги да дал ошол образдар аркылуу ачылат. Бул да болсо жазуучу аялзатынын тагдырын, психологиясын, ички жан дүйнөсүн кылдат түшүнүп, аны көркөм чагылдыра билүүнүн зор чеберчилигине ээ экенин айгинелеп турат.

Адабияттар:

1. Байжигитов К. Асанбек Стамов. Китепте: Кыргыз адабиятынын тарыхы. 7-том. -Бишкек, 2002. -596-624-бб.
2. Стамов А. Чүй баяны. Китепте: Повесттер. - Фрунзе, 1983.
3. Стамов А. Келгин куштар. Китепте: А. Стамов. Эгиз тал. - Фрунзе, 1988.